

تحلیل ساختار فکری و متن کاوی برون‌دادهای علمی حوزه علوم سیاسی، با موضوع اسلام

محمدرضا وصفی^۱

استادیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه تهران

سجاد محمدیان^۲

دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

موسی بامیر^۳

دانشجوی کارشناسی ارشد علم‌سنجی دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۲/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۷/۱۶

چکیده

به دلیل اهمیت جهان اسلام از جنبه‌های مختلف، همواره توجه بسیاری از پژوهشگران به آن معطوف بوده و حاصل این توجه، تولید هزاران برون‌داد علمی مرتبط با اسلام بوده است. از سوی دیگر، امروز در تمامی حوزه‌های مطالعاتی و پژوهشی، از پژوهش‌های علم‌سنجی به عنوان ابزاری برای ارزیابی و تحلیل پژوهش‌های موجود و سیاست‌گذاری برای پژوهش‌های آتی استفاده می‌شود؛ اما در حوزه مطالعات جهان اسلام، با وجود گستردگی و اهمیت این حوزه، هنوز هیچ پژوهشی این مطالعات را ارزیابی نکرده است. به همین علت، پژوهش حاضر با روش علم‌سنجی، برای کمک به سیاست‌گذاری درباره مطالعات سیاسی جهان اسلام به منظور هدفمندسازی مطالعات آتی این حوزه علمی صورت گرفته است. هدف اصلی این پژوهش، تحلیل ساختار فکری و متن‌کاوی برون‌دادهای علمی پژوهشگران غربی در حوزه علوم سیاسی، با موضوع اسلام است.

به لحاظ کمی، از سال ۲۰۰۵، تعداد پژوهش‌ها با شیب تندتری افزایش یافته است و پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد تا سال ۲۰۱۶، از مرز ۱۶۰۰ پژوهش در سال عبور خواهد کرد. تأثیرپذیری پژوهش‌ها از سیاست‌های دولت‌ها، همچون سیاست اسلام‌هراسی و اسلام سکولار، در برخی پژوهش‌ها مشهود بود. همچنین بسیاری از مسائل اجتماعی روز، همچون مسائل مسلمانان فرانسه، در پژوهش‌ها بازتاب یافته است. علاوه بر این، می‌توان گفت مسائلی همچون دموکراسی، حقوق بشر، تروریسم، خشونت و نظام اسلامی، از دیگر موضوعات اصلی پژوهش‌ها بوده است.

واژه‌های کلیدی: متن‌کاوی، مطالعات اسلام، هم‌استنادی، ساختار فکری، علم‌سنجی.

1. mvasfi@ut.ac.ir

2. s.mohamadian@ut.ac.ir

3. bamir@ut.ac.ir

اسلام دینی یکتاپرستانه و از ادیان ابراهیمی است که با قدمتی بیش از ۱۳۰۰ سال و با پیروانی بیش از ۱ میلیارد و ۶۰۰ میلیون نفر از ۵۷ کشور اسلامی و ۴ قاره، در گستره‌ی زمینی به وسعت بیش از ۳۲ میلیون کیلومتر مربع (۴/۱ کل مساحت خشکی‌های زمین)، یکی از اصلی‌ترین مکاتب الهی جهان محسوب می‌شود (ممدوحی، ۱۳۷۵: ۳۷). هرچند اکثر پیروان این دین، یعنی مسلمانان، در قاره‌های آسیا و آفریقا پراکنده هستند، دین اسلام دومین یا سومین دین پرجمعیت در اروپا و قاره‌ی آمریکا است. در سال‌های اخیر، شمار مسلمانان در قاره‌های دیگر رو به افزایش بوده است (حسن‌پور و بهروزی، ۱۳۸۶: ۱۲۴)؛ به طوری که اسلام سریع‌ترین دین از لحاظ گسترش و رشد در میان ادیان دنیاست (اسپوزیتو^۱، ۱۹۹۹: ۱۶۳)؛ و در سال‌های اخیر، با وجود همه‌ی حوادث و اتفاقات، دین اسلام رشد چشمگیری در ایالات متحد آمریکا داشته است (ملایی و کافی، ۱۳۹۲: ۱۲۸).

دین اسلام بنا به دلایلی همچون رشد سریع، نفوذ و تأثیرگذاری، وسعت آموزه‌های اجتماعی آن و... از اهمیت بسیاری برای جهان معاصر برخوردار است و به تبع آن، کشورهای اسلامی نیز بنا به دلایلی همچون دارا بودن منابع راهبردی و طبیعی فراوان، جمعیت و وسعت جغرافیایی، موقعیت ژئوپلیتیک و... همواره محل توجه بسیاری از کشورها بوده‌اند (مسعودنیا و صادقی نقدعلی، ۱۳۹۲: ۱۰۰ تا ۱۰۳). برای مثال، اغلب کشورهای اسلامی مناطق حساس ژئوپلیتیکی همانند «راه‌های ارتباطی، تنگه‌های آبی، خلیج‌ها و دریا‌های مهم جهان را در کنترل دارند. تنگه‌ی داردانل و بسفر، کانال سوئز، باب‌المنذب، تنگه‌ی هرمز، تنگه‌ی مالاکا و تنگه‌ی جبل الطارق، خلیج فارس، دریای عمان و دریای سرخ در کنترل کشورهای اسلامی است» (حسینی مقدم و صنیع اجلال، ۱۳۹۱: ۱۷). به سبب همین اهمیت و جایگاه اسلام، تاکنون مطالعات و پژوهش‌های مختلفی در مورد اسلام صورت گرفته است (باقری و پهلوان شریف، ۱۳۹۰) که بیشتر در زمینه‌های سیاسی و مذهبی و تاریخی بوده است.

در نگاه نخست، پژوهش‌های صورت گرفته در مورد اسلام به دو گروه کلی تقسیم می‌شود: گروه نخست پژوهش‌های محققان اسلامی است که اسلام را از منظر و دیدگاه اسلامی مطالعه کرده‌اند (ممدوحی، ۱۳۷۵: ۳۷؛ سیف‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۵)؛ اما گروه دوم، پژوهش‌هایی است که در

کشورهای غیراسلامی، به خصوص غربی، صورت گرفته است. این گروه به دلیل اهمیت اسلام در ابعاد مختلف مطالعات اسلام‌شناسی در دانشگاه‌های کشورهای غربی، به خصوص ایالات متحد و اسرائیل، یکی از پردامنه‌ترین و گسترده‌ترین اشکال مطالعات است.

بررسی و تحلیل پژوهش‌های گروه دوم، در شناخت نگرش‌ها و اهداف کشورها و پژوهشگران غیرمسلمان در مورد اسلام، به نظر بسیار مفید خواهد بود. همچنین، با ارزیابی این پژوهش‌ها می‌توان تا حدودی به ساختار و روند فکری دنیای غرب در مواجهه با اسلام پی برد. به همین علت، پژوهش حاضر برای کمک به سیاست‌گذاری درباره مطالعات سیاسی جهان اسلام، برای هدفمند کردن مطالعات آتی این حوزه علمی صورت گرفته است.

هدف اصلی این پژوهش تحلیل ساختار فکری و متن کاوی پژوهش‌های پژوهشگران غربی در حوزه علوم سیاسی با موضوع اسلام است. در این پژوهش، سعی شده است با استفاده از تکنیک متن کاوی و تحلیل ساختار فکری، پژوهش‌های پژوهشگران غربی در حوزه علوم سیاسی با موضوع اسلام، تحلیل شود. همچنین، به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱. وضعیت پژوهش‌های مدنظر براساس روند و حوزه‌های موضوعی چگونه است؟

۲. خوسه‌های ایجادشده از متن کاوی چکیده و عنوان پژوهش‌های مدنظر چگونه است؟

۳. ساختار فکری غالب بر پژوهش‌های مدنظر چگونه است؟

پیشینه پژوهشی

در سال‌های اخیر، شمار پژوهش‌های علم‌سنجی افزایش چشمگیری داشته است. علت این امر هم‌چنین تأثیرگذاری این پژوهش‌ها بر سیاست‌گذاری علم و فناوری باشد؛ اما در سطح کلان، پژوهش علم‌سنجی با موضوع اسلام صورت نگرفته و فقط در چند پژوهش داخلی، تولیدات علمی جهان اسلام بررسی شده است. در ادامه به دو پژوهش اشاره‌ای گذرا می‌شود.

مهرداد و گزنی (۱۳۸۶: ۱۲۵ تا ۱۴۵) سه کشور اسلامی ایران و ترکیه و مصر به‌عنوان برترین کشورهای اسلامی در پایگاه طلایه‌داران علم مؤسسه آی‌اس‌آی در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۷ را بررسی کردند. پژوهش آن‌ها نشان داد که در ۲۲ رشته علمی، کشورهای اسلامی یک درصد تولیدات علمی جهان را رقم زده‌اند.

منصوری و عصاره (۱۳۸۸: ۱۴۶ تا ۱۹۵) در پژوهشی، تولیدات علمی کشورهای اسلامی در پایگاه وب آو ساینس را در بازه زمانی ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۸ بررسی کردند. جامعه آنها شانزده کشور اسلامی فعال در پایگاه وب آو ساینس بود. نتایج پژوهش آنها نشان داد که تولیدات علمی جهان اسلام به طور میانگین از رشد صعودی برخوردار بوده و ایران پیشتر از این کشورها بوده است. همچنین، بررسی نقشه تاریخننگاشتی ده نویسنده برتر نشان داد که نویسندگان ایران در حوزه موضوعی شیعی، بیشترین استناد را از نویسندگان کشورهای اسلامی دریافت کرده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع علم‌سنجی و با رویکرد کمی و کیفی انجام شده است. داده‌های این پژوهش از پایگاه وب آو ساینس^۱ (ISI) استخراج شد. برای انجام این پژوهش، تمامی پژوهش‌های پژوهشگران علوم سیاسی کشورهای غربی^۲ با موضوع اسلام که در پایگاه وب آو ساینس نمایه شده بود، با فرمت متن ساده^۳ در فایل‌های پانصدتایی استخراج شد. برای پیش‌پردازش داده‌ها، از نرم‌افزار بیب‌اکسل^۴ استفاده شده است (پیرسون،^۵ دنال^۶ و اشنایدر،^۷ ۲۰۰۹: ۱۹ تا ۹). برای به‌دست آوردن داده‌های توصیفی از قبیل تعداد و سال و...، از بخش تحلیل نتایج پایگاه مذکور استفاده شد.

برای متن کاوی^۸، چکیده مقالات با استفاده از نرم‌افزار بیب‌اکسل استخراج و سپس با استفاده از نرم‌افزار و‌ا‌س و یوور^۹ تحلیل شد. می‌توان گفت متن کاوی از تکنیک‌های بازیابی اطلاعات، استخراج اطلاعات، پردازش زبان طبیعی، داده کاوی، یادگیری ماشین و آماری استفاده می‌کند تا به کشف دانش از متون دست یابد (ون اک^{۱۰} و والتمن،^{۱۱} ۲۰۱۱: ۸۳ تا ۱۰۰).

1. Web Of Science

۲. همه کشورهای اروپایی، آمریکا و کانادا.

3. Plain Text

4. Bibexcel

5. Persson

6. Danell

7. Schneider

8. Text Mining

9. Vosviewer

10. Van Eck

11. Waltman

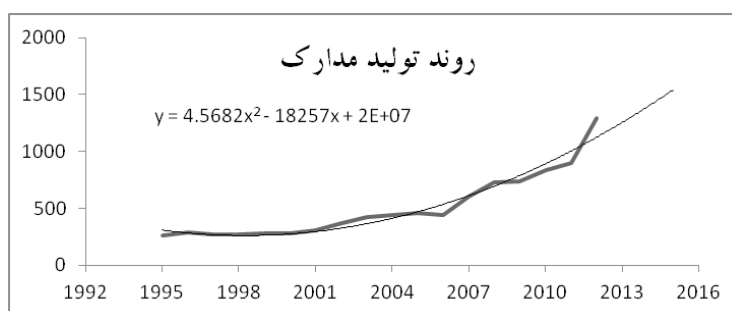

ساختار فکری^۱ نشان‌دهنده روند و جریان فکری در موضوعی خاص است. این موضوع را نخستین بار چاومی^۲ (۲۰۰۶) مطرح کرد. اساس آن بر این قضیه استوار است که هم‌استنادی بین مقالات نشان از اندیشه یکسان دو مقاله دارد. ساختار فکری پژوهش‌های غربی‌ها در حوزه علوم سیاسی با موضوع اسلام، بر اساس شبکه هم‌استنادی^۳ میان مقالات، با استفاده از نرم‌افزار سایت‌اسپیس^۴ مشخص شد. برای این کار، تمامی پژوهش‌ها با موضوع اسلام، در حوزه علوم سیاسی، به صورت سالانه استخراج و وارد نرم‌افزار سایت‌اسپیس شد و با استفاده از شبکه هم‌استنادی بین مقالات، ساختار فکری و خوشه‌ها مشخص شد. برای ترسیم نگاهت نیز از نرم‌افزار پاژک^۵ استفاده شده است.

یافته‌ها

وضعیت پژوهش‌های پژوهشگران غربی با موضوع اسلام، به لحاظ روند و حوزه موضوعی تعداد مدارکی که پژوهشگران غربی با موضوع اسلام تولید کرده‌اند و در پایگاه وب آو ساینس نمایه شده است، ۱۴۷۹۳ مدرک است. در این میان، سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ پرتولیدترین سال‌ها بوده‌اند. نرخ رشد مدارک تولیدشده ۹/۹ درصد است که پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۱۶ تعداد مدارک تولیدشده بیش از ۱۶۰۰ مدرک خواهد شد. شکل ۱ روند تولیدات علمی پژوهشگران غربی با موضوع اسلام را نشان می‌دهد.

شکل ۱. روند تولیدات علمی

مدارک تولیدشده در ۵۷ حوزه پژوهشی بوده است. حوزه‌های دین و تاریخ و مطالعات

1. Intellectual Structure
2. Chaomei
3. Co-Citation
4. Citespase
5. Pajek

آسیایی به ترتیب با ۲۹۹۳، ۱۹۱۰ و ۱۸۸۰ مدرک، بیشترین تولید را داشته‌اند. در جدول ۱، ده حوزه موضوعی پرتولید مشخص شده است.

جدول ۱. ده حوزه موضوعی پرتولید

ردیف	حوزه موضوعی	تعداد مدارک تولیدشده	درصد از کل
۱	دین	۲۹۹۳	۲۰.۲۳
۲	تاریخ	۱۹۱۰	۱۲.۹۲
۳	مطالعات آسیایی	۱۸۸۰	۱۲.۷۰
۴	مطالعات منطقه‌ای	۱۷۶۶	۱۱.۹۳
۵	علوم سیاسی	۱۳۷۱	۹.۲۶
۶	روابط بین‌الملل	۹۱۷	۶.۱۹
۷	جامعه‌شناسی	۸۵۴	۵.۷۷
۸	علوم انسانی بین‌رشته‌ای	۸۱۷	۵.۵۲
۹	انسان‌شناسی	۸۱۵	۵.۵۰
۱۰	علوم اجتماعی بین‌رشته‌ای	۵۵۱	۳

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۲۸

سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳

خوشه‌های ایجادشده از متن کاوی چکیده و عنوان پژوهش‌های پژوهشگران غربی با موضوع اسلام در متن کاوی چکیده و عناوین مقالات علمی چهار خوشه ایجاد شده است. جدول‌های ۲ تا ۵ این خوشه‌ها را نمایش می‌دهند. در خوشه یک مباحثی همچون دموکراسی، حقوق بشر، سکولاریسم، آزادی، زنان و قانون مطرح شده است. همچنین، در این خوشه جهان عرب و کشورهایی مثل ترکیه و مصر و فرانسه محل تأکید بوده‌اند.

جدول ۲. خوشهٔ یک

Human right	حقوق بشر	Arab world	جهان عرب
Impact	تأثیر	Argument	استدلال، بحث
Integration	اتحاد	Attitude	نگرش، عقاید
Law	قانون	Data	داده
Party	حزب	Democracy	دموکراسی
Secularism	سکولاریسم	Democratization	دموکراتیزه کردن
Support	حمایت	Difference	اختلاف
Turkey	ترکیه	Evidence	مدرک، شاهد
Woman	زن	Egypt	مصر
Freedom	آزادی	Finding	کشف
		France	فرانسه

۱۲۹

تحلیل مسائل و متن کاوی ...

در خوشهٔ دوم مباحثی همچون اسلام سیاسی، اسلام ستیزه‌جو، خشونت، جنگ، تروریسم، ترور، تهدید، یهود و آینده موضوع بحث قرار گرفته است. در همین خوشه، تأکید بر ایران و ایالات متحد و روسیه نیز جالب توجه است.

جدول ۳. خوشهٔ دو

radical Islam	اسلام تندرو	Rise	افزایش	America	آمریکا
regime	رژیم	Russia	روسیه	central Asia	آسیای مرکزی
region	منطقه	strategy	استراتژی	future	آینده
violence	خشونت	struggle	جنگ، کشمکش	government	حکومت
war	جنگ	Terror	ترور	Iran	ایران

political Islam	اسلام سیاسی	terrorism	تروریسم	Jewish	یهود
united states	ایالات متحد	threat	تهدید	militant Islam	اسلام ستیزه‌جو

در خوشه سوم، مفاهیمی همچون ملی‌گرایی، مدرنیته، بنیادگرایی، مذهب و ایمان، بنیاد این خوشه را تشکیل داده‌اند.

جدول ۴. خوشه سه

Islamism	اسلامی	attempt	کوشش
Islamist	اسلام‌گرا	challenge	چالش
modernity	مدرنیته	concept	مفهوم
nationalism	ملی‌گرایی	faith	ایمان، مذهب
Nature	طبیعت	fundamentalism	بنیادگرایی
response	واکنش	Identify	تعریف

نهایتاً در خوشه چهارم نیز مفاهیمی همچون خدا، اسلام، عقیده، مسلمان، اروپا، غرب، تمدن و قرون وسطا موضوع بحث قرار گرفته است.

جدول ۵. خوشه چهار

idea	ایده، عقیده	Christianity	مسیحیت
Islam	اسلام	civilization	تمدن
middle	وسطا	dash	فاصله
Muslim	مسلمان	Europe	اروپا
Revolution	انقلاب	God	خدا
west	غرب	history	تاریخ

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام
جمعیت مطالعات جهان اسلام

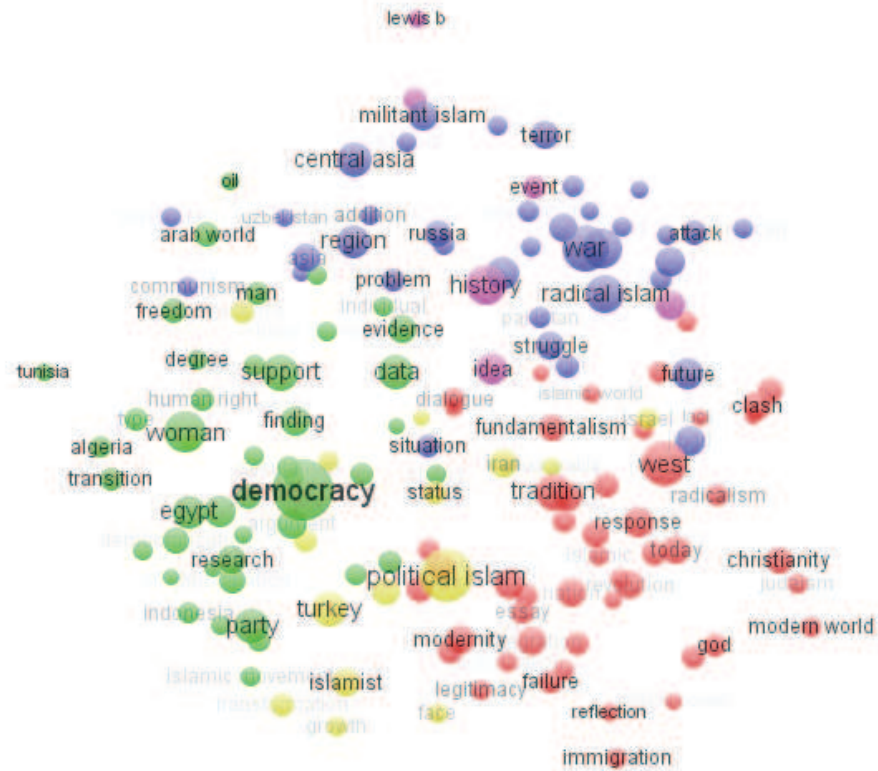
۱۳۰

سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳

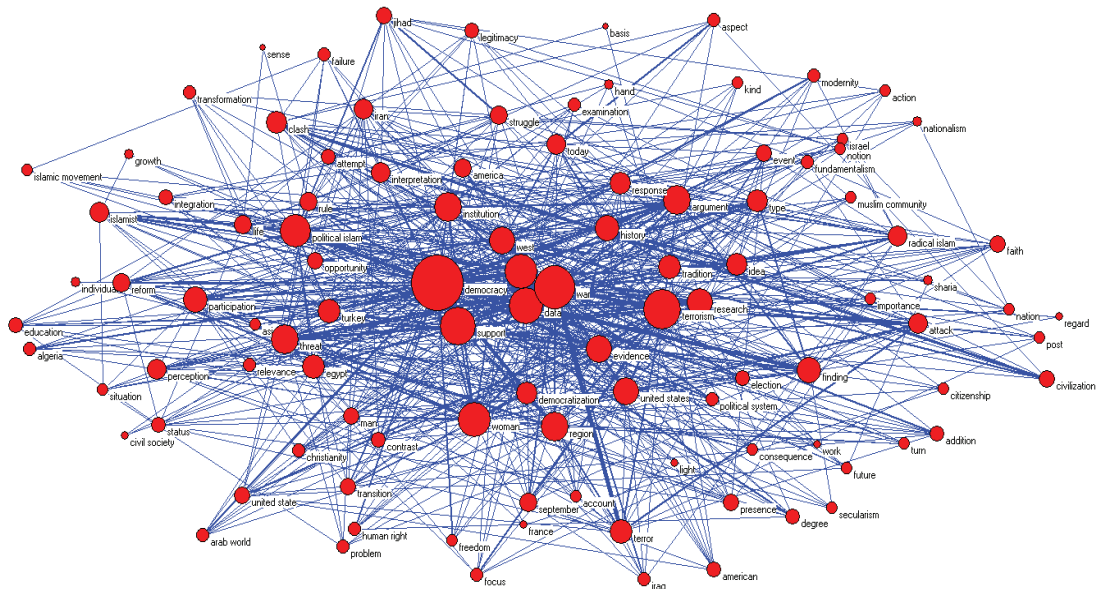

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامی

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

شکل ۲. خوشه‌های به‌دست‌آمده از متن کاوی چکیده مقالات

نگاشت ۱. نگاشت همابندی اصطلاحات و مفاهیم پر کاربرد در پژوهش‌های پژوهشگران غربی با موضوع اسلام.

ساختار فکری غالب بر پژوهش‌های پژوهشگران غربی در حوزه علوم سیاسی با موضوع اسلام ساختار فکری ایجادشده براساس شبکه هم‌استنادی مقالات از ۳۳ خوشه هم‌استنادی تشکیل شده است. این خوشه‌ها با اصطلاح‌های استخراج شده از عناوین و چکیده‌ها و واژگان کلیدی با استفاده از الگوریتم **TFIDF** برچسب‌گذاری شده‌اند. در اینجا ۷ خوشه بزرگ‌تر موضوع بحث قرار می‌گیرد. بزرگ‌ترین خوشه از ۳۸ مقاله تشکیل شده است که برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «گرایش مذهبی» است. مقاله سال ۲۰۰۲ تسلا^۱ با عنوان «اسلام و دموکراسی در خاورمیانه؛ تأثیر جهت‌گیری مذهبی در نگرش به دموکراسی در چهار کشور عربی»، نقش اصلی را در شکل‌گیری این خوشه فکری داشته است. از برچسب‌های فرعی این خوشه می‌توان به دموکراسی و مشارکت در انتخابات و اسلام اشاره کرد.

دومین خوشه از ۳۵ مقاله تشکیل شده است. برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «زن» است. مقاله سال ۲۰۱۰ سیفتسی^۲ با عنوان «مدرنیته، اسلام و یا سرمایه اجتماعی: نگرش به دموکراسی در جهان اسلام؟» نقش اصلی را در رشد این خوشه داشته و از برچسب‌های فرعی این خوشه فکری می‌توان به سکولاریسم، حقوق بشر، دموکراسی و ترکیه اشاره کرد.

سومین خوشه دارای ۳۱ مقاله است که برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «مناقشه اسرائیل و فلسطین» می‌باشد. فعال‌ترین عضو خوشه که نقش اساسی در شکل‌گیری آن داشته، مقاله سال ۲۰۰۱ فاکس^۳ با عنوان «دو تمدن و درگیری‌های قومی: اسلام و غرب» است. از برچسب‌های فرعی این خوشه می‌توان به خشونت سیاسی در مقیاس بزرگ و اسلام‌گرایی اشاره کرد.

چهارمین خوشه از ۲۸ مقاله تشکیل شده است. برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «اسلام‌هراسی» است. مقاله سال ۲۰۰۵ فرانکس^۴ و دیگران با عنوان «فمینیسم، اسلام‌هراسی و هویت» نقش اصلی را در شکل‌گیری این خوشه فکری داشته است.

1. Tessler, M
2. Ciftci
3. Fox, J
4. Franks

پنجمین خوشه دارای ۱۸ مقاله است که برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «سپتامبر» می‌باشد. فعال‌ترین عضو خوشه که نقش اساسی در شکل‌گیری آن داشته، مقاله سال ۲۰۰۲ سیمون^۱ با عنوان «اسلام و تروریسم» است. از برچسب‌های فرعی این خوشه می‌توان به تروریسم اشاره کرد.

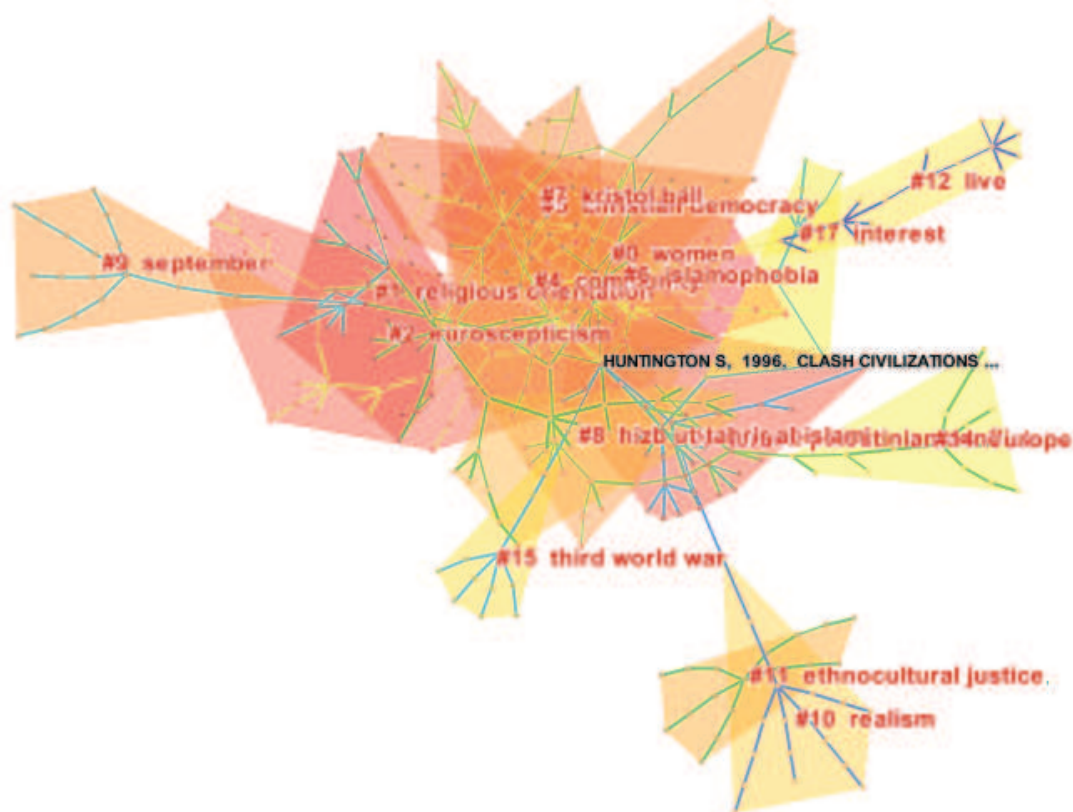
ششمین خوشه دارای ۱۷ مقاله است که برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «فرانسه» می‌باشد. فعال‌ترین عضو خوشه که نقش اساسی در شکل‌گیری آن داشته، مقاله سال ۲۰۰۸ فرناندو^۲ با عنوان «بازتعریف آزادی: عبادات مسلمانان و حدود قوانین سکولار و گفتمان عمومی در فرانسه» است. از برچسب‌های فرعی این خوشه می‌توان به گفتمان عمومی و اسلام‌گرایی و تحول اشاره کرد.

هفتمین خوشه بزرگ از ۱۷ مقاله تشکیل شده است که برچسب اصلی این خوشه براساس الگوریتم **TFIDF**، «ترکیه» است. اصلی‌ترین عضو این خوشه مقاله سال ۲۰۰۵ اسمیت^۳ با عنوان «ناسیونالیسم مدنی و عدالت فرهنگی قومی در ترکیه» است. از برچسب‌های فرعی این خوشه می‌توان به عدالت فرهنگی قومی اشاره کرد.

جدول ۶. خوشه‌های فکری شناسایی شده.

سال	برچسب (ترجمه)	برچسب	خوشه
۱۹۹۷	گرایش مذهبی	religious orientation	۱
۱۹۹۷	زن	Women	۲
۱۹۹۳	مناقشه اسرائیل و فلسطین	Israeli-Palestinian conflict	۳
۱۹۹۹	اسلام‌هراسی	Islamophobia	۴
۲۰۰۳	سپتامبر	September	۵
۲۰۰۶	فرانسه	France	۶
۲۰۰۰	ترکیه	turkey	۷

1. Simon
2. Fernando
3. Smith, TW

نگاشت ۲. خوشه‌های فکری مقالات تولیدشده غربی با موضوع اسلام.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۳۴

سال چهارم ، شماره اول ، بهار ۱۳۹۳

بحث و نتیجه‌گیری

با نگاهی گذرا، می‌توان دریافت پژوهش پژوهشگران غربی در حوزه اسلام، در سال ۲۰۰۰ جهش بزرگی داشته است؛ به‌خصوص از سال ۲۰۰۵، پژوهش‌ها با شیب تندتری افزایش یافته است. احتمالاً تحولات دهه گذشته میلادی بر این موضوع تأثیرگذار بوده است. برای مثال، جنگ‌های افغانستان و عراق و حادثه ۱۱ سپتامبر بر این موضوع تأثیرگذار بوده‌اند؛ هرچند، بیان مطمئن‌تر این قضیه و تعیین میزان تأثیر به پژوهشی جداگانه نیاز دارد. میانگین رشد سالانه ۹/۹ درصدی در کل طبیعی به نظر می‌رسد؛ اما محاسبات نشان می‌دهد پژوهش‌ها در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۱ به‌طور متوسط ۱۶ درصد رشد داشته‌اند که نرخ رشد بالایی محسوب می‌شود. همچنین، پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد با توجه به شیب نمودار روند، تا سال ۲۰۱۶، پژوهش‌ها از مرز ۱۶۰۰ پژوهش در سال عبور خواهد کرد.

اینکه شمار درخور توجهی از پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه موضوعی مطالعات آسیا بوده است، شاید به‌علت قرار گرفتن کشورهای اسلامی مهم در آسیا باشد. به‌طور کلی، می‌توان گفت تمامی پژوهش‌های پژوهشگران غربی در مورد اسلام، حول چهار حوزه موضوعی دین، تاریخ، سیاست و علوم اجتماعی بوده است.

از متن کاوی چکیده و عنوان پژوهش‌های پژوهشگران غربی، چهار خوشه ایجاد شده که وجود این خوشه‌ها را می‌توان تا حدودی تحلیل کرد. در خوشه نخست، مباحثی همچون دموکراسی، حقوق بشر، سکولاریسم، آزادی، زنان و قانون مطرح شده است. همچنین، در این خوشه جهان عرب و کشورهای مثل ترکیه و مصر و فرانسه مورد تأکید بوده‌اند. هم‌ایندی بین جهان عرب و ترکیه و مصر با مباحثی همچون حقوق بشر و دموکراسی و سکولاریسم در این خوشه، نشان می‌دهد که یکی از گفته‌های اصلی پژوهشگران غربی حوزه سیاست راجع به اسلام، سکولاریسم اسلامی بوده است. مقصود از ایده سکولاریسم اسلامی، پذیرش سازگاری اسلام و سکولاریسم و طرح ایده جدایی دین از دولت است (میراحمدی، ۱۳۸۷: ۸۷؛ سومر،^۱ ۲۰۰۷: ۱۲۷۱ تا ۱۲۸۹)، جامعه هدف این پژوهش‌ها کشورهای اسلامی غرب‌گرا همچون ترکیه و مصر بوده است و مباحث مدرنیته از قبیل دموکراسی، حقوق بشر، قانون و آزادی، مطمئناً در چارچوب سکولاریسم مطرح شده و احتمالاً با هدف به‌چالش کشیدن اسلام و مدرنیته صورت پذیرفته است.

1. Somer

در خوشه دوم، مباحثی همچون اسلام سیاسی، نظام اسلامی، خشونت، جنگ، تروریسم، ترور، تهدید، یهود و آینده موضوع بحث قرار گرفته است. در همین خوشه، تأکید بر ایران و ایالات متحد و روسیه نیز جالب توجه است. در نگاه نخست، به نظر می‌رسد این مجموعه از پژوهش‌ها بازتابی از افکار و رسانه‌های خاص است. پیوندزدن ایران و نظام اسلامی از سویی با مفاهیمی همچون جنگ، خشونت، ترور و تهدید و از سویی دیگر با آینده، یهود، آمریکا و روسیه، دقیقاً منطبق با پروژه اسلام‌هراسی به خصوص ایران‌هراسی^۱ است. ایران‌هراسی به سیاست‌هایی اطلاق می‌شود که بر مبنای تئوری توطئه برای رسیدن به منافع خاص علیه این کشور، با معرفی کردن ایران به عنوان تهدیدی برای کشوری خاص یا در شکل بزرگ‌تر، برای صلح بین‌المللی مطرح می‌گردد (رضاقلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۱۲). هدف از این سیاست جلوگیری از رسیدن ایران به فناوری و علوم پیشرفته، خصوصاً تولید و استفاده از انرژی هسته‌ای یا توانایی‌های نظامی است (شریعتی‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۹۵). به نظر می‌رسد این سیاست تأثیر عمیقی بر پژوهش‌های این خوشه داشته است.

در خوشه سوم، مفاهیمی همچون ملی‌گرایی، مدرنیته، بنیادگرایی، مذهب و ایمان، بنیاد این خوشه را تشکیل داده‌اند. نخستین رابطه‌ای که بین مفاهیم مذهب و ایمان با مدرنیته و ملی‌گرایی به ذهن خطور می‌کند، تعارض و تضاد میان آن‌هاست. وجود واژه بنیادگرایی در این بین، احتمال این سناریو را که این مفاهیم در این خوشه چنین رابطه‌ای باهم داشته‌اند، افزایش می‌دهد. بنیادگرایی برنامه‌ای برای بازسازی کامل جامعه بر مبنای ستیزه‌جویی و آمادگی اقدام سیاسی خارج از قانون، بر مبنای سیاست‌ها و اصول دینی ارائه می‌کند (رنجبر و صیاد، ۱۳۹۲: ۸۷).

نهایتاً در خوشه چهارم مفاهیمی همچون خدا، اسلام، عقیده، مسلمان، اروپا، غرب، تمدن و قرون وسطا موضوع بحث قرار گرفته است. این خوشه را می‌توان پژوهش‌های صورت‌گرفته در مورد مسلمانان اروپایی یا درباره‌ی رویارویی مسلمانان با اروپاییان دانست؛ چراکه هر دو موضوع از مسائل مهم گذشته و حال جهان اسلام است.

در تحلیل ساختار فکری پژوهش‌های پژوهشگران غربی در مورد اسلام در حوزه سیاسی، ۳۳ خوشه ایجاد شد. در بزرگ‌ترین خوشه فکری، ۳۸ مقاله به موضوع تأثیر دین اسلام در

نگرش به دموکراسی و شرکت در انتخابات پرداخته است. در دومین خوشه فکری به لحاظ بزرگی، موضوعاتی همچون زنان، حقوق بشر، سکولاریسم، ترکیه و دموکراسی مطرح بوده است. این خوشه به لحاظ محتوایی بسیار با خوشه اول حاصل از متن کاوی شباهت دارد و به نوعی تأییدکننده آن است. همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، این خوشه‌ها احتمالاً نماینده تفکر اسلام سکولار باشند.

در خوشه سوم فکری، مسئله درگیری‌های فلسطینی‌ها با رژیم اشغالگر قدس موضوع بحث بوده است. شکل‌گیری این خوشه با توجه به اینکه مسئله درگیری‌های فلسطین با اسرائیل یکی از رویدادهای بسیار مهم جهان در قرن گذشته و حاضر بوده است، طبیعی می‌نماید.

برچسب خوشه چهارم فکری اسلام‌هراسی است، دقیقاً منطبق با آنچه ما در تحلیل خوشه دوم حاصل از متن کاوی بیان کردیم؛ یعنی اینکه بخش درخور توجهی از پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه، متأثر از اسلام‌هراسی است. در خوشه پنجم یا همان خوشه سپتامبر، همین مسئله مشهود است. این خوشه به حادثه ۱۱ سپتامبر پرداخته و حول موضوع اسلام و تروریسم شکل گرفته است. این خوشه نیز با خوشه دوم حاصل از متن کاوی، هم‌پوشانی محتوایی دارد و به نوعی، وجود آن را تأیید می‌کند.

ساختار فکری خوشه ششم نیز در مسائل اجتماعی مسلمانان فرانسه شکل گرفته است که قبلاً در متن کاوی نیز در خوشه چهارم این موضوع مطرح شده بود. همه این شواهد نشان می‌دهد که یکی از مسائل مهم مطرح در پژوهش‌ها، مسلمانان کشور فرانسه است. علت اهمیت این موضوع نیز می‌تواند افزایش درخور توجه جمعیت مسلمانان این کشور باشد. براساس تخمین آماری از جمعیت مسلمانان در فرانسه، مسلمانان حدود ۱۰ درصد از جمعیت این کشور یعنی بیش از ۶ میلیون نفر را تشکیل می‌دهند. حدود یک‌چهارم از جمعیت شهر مarseille را مسلمانان تشکیل می‌دهند (اینسی،^۱ ۲۰۱۴). همین موضوع چالش‌های بسیاری برای کشور فرانسه ایجاد کرده است (کسایر،^۲ ۲۰۰۲).

تفاوت تحلیل ساختار فکری با تحلیل متن کاوی در استفاده از هم‌وقوعی استنادی به جای هم‌وقوعی واحدهای متن، در تحلیل ساختار فکری است. مبتنی بر استناد بودن،

1. Insee.fr
2. Cesari

گرایش فکری نویسندگان را نشان می‌دهد. اما متن کاوی برون‌دادها را براساس محتوای متنی‌شان تحلیل می‌کند (گینگراس،^۱ ۲۰۱۱: ۳۳۵). در این پژوهش از هر دو روش استفاده و در بسیاری موارد، هم‌پوشانی‌های بسیاری بین نتایج دیده شد که نشان از برخی واقعیت‌های پژوهش‌های این حوزه دارد. امروزه سیاست‌گذاری علم و فناوری اجتناب‌ناپذیر است و باید در هر حوزه پژوهشی و مطالعاتی، سیاست‌ها و راهبردها کاملاً مشخص باشد. حوزه مطالعات جهان اسلام نیز خارج از این مقوله نیست. در همین راستا، در مطالعه حاضر، پژوهش‌های پژوهشگران غربی در این حوزه را بررسی و تحلیل کردیم و به نتایجی نیز دست یافتیم. ضروری است که در پژوهشی جداگانه، پژوهش‌های پژوهشگران مسلمان در حوزه مطالعات سیاسی جهان اسلام به‌خصوص پژوهشگران ایرانی نیز بررسی شود، سپس با تحلیل نتایج این دو پژوهش، هم‌پوشانی‌ها و حفره‌های موجود مشخص گردد و با استفاده از آن‌ها، سیاست‌گذاری لازم برای انجام پژوهش‌ها و مطالعات آتی در حوزه مطالعات سیاسی جهان اسلام صورت گیرد تا با پژوهش‌های هدف‌دار، پروسه مطالعاتی بهینه شود. علاوه‌براین، می‌توان برای موضوعات دیگر این حوزه نظیر تاریخ و فرهنگ و... نیز همین کار را انجام داد.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۳۸

سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳

کتابنامه

- باقری، مصباح‌الهدی و محمدامین پهلوان شریف (۱۳۹۲)، «تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای وضعیت علمی ایران و مالزی، به منظور شکل‌گیری همکاری‌های علمی دوجانبه در حوزه مدیریت اسلامی؛ در جست‌وجوی هم‌گرایی اسلامی»، اندیشه مدیریت راهبردی، س ۷، ش ۱۳، ص ۱۸ تا ۲۲.
- حسن‌پور، یوسف و مرتضی بهروزی‌فر (۱۳۸۶)، «بررسی تجارت مکملی کشورهای عضو سازمان کنفرانس‌های اسلامی»، پژوهش‌نامه بازرگانی، س ۱۱، ش ۴۲، ص ۱۱۹ تا ۱۴۵.
- حسینی‌مقدم، محمد و مریم صنیع اجلال (۱۳۹۱)، «هم‌گرایی جهان اسلام و آینده تمدن اسلامی»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، س ۱، ش ۳، ص ۹ تا ۹.
- رضاقلی‌زاده، بهنام (۱۳۹۲)، «عملیلت روانی با تأکید بر اسلام‌ستیزی و ایران‌هراسی در رسانه‌های غربی»، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، س ۹، ش ۳۶، ص ۱۰۹ تا ۱۲۶.
- رنجبر، مقصود و محمدرضا صیاد (۱۳۹۲)، «ستیز دولت و بنیادگرایی اسلامی و تأثیر آن بر توسعه در خاورمیانه»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۳، ش ۳، ص ۸۳ تا ۱۰۳.
- سیف‌زاده، سیدحسین (۱۳۸۴)، نظریه‌ها و تئوریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل فردی-جهانی شدن، تهران: وزارت امور خارجه.
- شریعتی‌نیا، محسن (۱۳۸۹)، «ایران‌هراسی دلایل و پیامدها»، فصلنامه روابط خارجی، س ۳، ش ۶، ص ۱۹۱ تا ۲۰۸.
- مسعودنیا، حسین و زهرا صادقی نقدعلی (۱۳۹۲)، «خاورمیانه بزرگ جهان اسلامی؛ چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۳، ش ۱، ص ۹۷ تا ۱۱۸.
- ملایی، اعظم و مجید کافی (۱۳۹۲)، «احیای هویت اسلامی و ایدئولوژی تمامیت‌طلب آمریکایی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۳، ش ۲، ص ۱۲۳ تا ۱۴۲.
- ممدوحی، فرزاد (۱۳۷۵)، آشنایی با سازمان کنفرانس اسلامی، تهران: وزارت امور خارجه.
- منصوری، علی و فریده عصاره (۱۳۸۹)، «کشورهای پیشرو علمی جهان اسلام در پایگاه وب آو ساینس»، فصلنامه کتاب، س ۱، ش ۲۱، ص ۱۴۶ تا ۱۹۵.
- مهرداد، جعفر و علی گزنی (۱۳۸۶)، «قدرت‌های علمی جهان اسلام»، فصلنامه کتاب، س ۳، ش ۷۱، ص ۱۲۵ تا ۱۴۱.
- میراحمدی، منصور (۱۳۸۷)، سکولاریسم اسلامی؛ نقدی بر دیدگاه روشنفکران، تهران: پژوهشگاه علوم و اندیشه سیاسی.

Cesari, Jocelyne. 2002. 'Islam In France: The Shaping Of A Religious Minority'. Muslims In The West: From Sojourners To Citizens, 36--51.

Chen, Chaomei. 2006. 'Citespace II: Detecting And Visualizing Emerging Trends And Transient Patterns In Scientific Literature'. Journal Of The American Society For

- Information Science And Technology 57 (3): 359--377.
- Daniel, Norman. 1960. 'Islam And The West: The Making Of An Image'. University Press 12.
- Esposito, John L. 1999. The Oxford History Of Islam. 1st ed. New York, N.Y.: Oxford University Press.
- Gingras, Yves. 2010. 'Mapping The Structure Of The Intellectual Field Using Citation And Co-Citation Analysis Of Correspondences'. History Of European Ideas 36 (3): 330--339.
- Insee.fr,. 2014. 'Insee - Population - Bilan Démographique 2013 - Population Totale Par Sexe Et Ge Au 1Er Janvier 2014, France M Tropicaine'. Accessed June 4 2014. http://www.insee.fr/fr/themes/detail.asp?ref_id=bilan-demo®_id=0&page=donnees-detaillées/bilan-demo/pop_age2.htm.
- Persson, Olle, Rickard Danell, and Jesper Wiborg Schneider. 2009. 'How To Use Bibexcel For Various Types Of Bibliometric Analysis'. Celebrating Scholarly Communication Studies: A Festschrift For Olle Persson At His 60Th Birthday, 9--24.
- Somer, Murat. 2007. 'Moderate Islam And Secularist Opposition In Turkey: Implications For The World, Muslims And Secular Democracy'. Third World Quarterly 28 (7): 1271--1289.
- van Eck, Nees Jan, and Ludo Waltman. 2011. 'Text Mining And Visualization Using Vosviewer'. Arxiv Preprint Arxiv:1109.2058.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۱۴۰

سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳

به این مقاله این گونه استناد کنید:

وصفی، محمدرضا؛ محمدیان، سجاد و بامیر، موسی (۱۳۹۳)، «تحلیل ساختار فکری و متن کاوی برون دادهای علمی حوزه علوم سیاسی، با موضوع اسلام» فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۴، ش ۱، بهار ۱۳۹۳.